

"หัวเมืองฝ่ายเหนือ" เป็นดินแดนที่อยู่เหนือสุดของราชอาณาจักรสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น^๑ และเป็นดินแดนที่มีวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกับกลุ่มชนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่างมากที่สุด ทั้งในด้านขนบธรรมเนียมประเพณี ตลอดจนภาษา และอาจกล่าวได้ว่ากลุ่มชนทั้งสองกลุ่มเป็นกลุ่มชนที่ใกล้ชิดทั้งที่ตั้งและสภาพภูมิศาสตร์ โดยเฉพาะเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่ถือว่าเป็นหัวใจแห่งการสัญจรของรัฐในระบบจารีตได้เป็นปัจจัยที่เกื้อหนุน ทำให้เกิดการปะทะสังสรรค์ซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่อง ทั้งในทางสันติวิธี อันได้แก่ การติดต่อ การแลกเปลี่ยนทางการค้า ทางวัฒนธรรม และตลอดจนการสร้างสายสัมพันธ์ทางเครือญาติ^๒ และสิ่งที่เป็นกระแสแห่งความกดดันทางการเมืองการทหาร โดยเฉพาะการทำสงครามแย่งชิงกำลังคนของรัฐบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง กับอาณาบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งภาพจากพระราชพงศาวดารได้สะท้อนให้เห็นการ "เทครัว"^๓ จากหัวเมืองฝ่ายเหนือลงสู่หัวเมืองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง ตลอดจนการใช้อำนาจทางการเมืองและทหาร เข้ายึดครอง

^๑ดูรายละเอียด ม.ร.ว.อकिन รัชพันธ์, สังคยไทยในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๔๑๖ ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และ พรรณี ฉัตรพลรักษ์, แปล. (กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๗), หน้า ๑๖.

^๒ปิยนาด บุญนาค, ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองพิษณุโลก-อยุธยา, รายงานสัมมนาประวัติศาสตร์เมืองพิษณุโลก ๒๕-๒๗ มกราคม ๒๕๒๒ ณ วิทยาลัยครูพิษณุโลกสงคราม, (กรุงเทพฯ, คุรุสภา, ๒๕๒๕), หน้า ๑๕๑-๑๕๖.

^๓ดูรายละเอียด หลวงประเสริฐอักษรนิติ์, พระราชพงศาวดารกรุงเก่า (พระนคร, โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๔๕), และฉบับอื่นๆ.

จากปัจจัยดังกล่าวทำให้หัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นหัวเมืองที่มีความใกล้ชิดกับอำนาจรัฐส่วนกลางมากที่สุด ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และหัวเมืองฝ่ายเหนือก็ได้กลายเป็นแหล่งศูนย์กลางผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่สำคัญของอำนาจรัฐส่วนกลาง โดยเฉพาะผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในรูปของส่วยและภาษีอากร ทั้งนี้มีผลสืบเนื่องมาจากเส้นทางคมนาคมทางน้ำที่เอื้ออำนวยต่อการจัดเก็บและการขนส่ง เพราะมีแคว ๔ สายหลักคือ ปิง วัง ยม และน่าน ที่เชื่อมต่อหัวเมืองต่างๆในหัวเมืองฝ่ายเหนือเข้ากับหัวเมืองลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง

ดังนั้นหัวเมืองฝ่ายเหนือจึงมีความแตกต่างจากหัวเมืองอื่นๆในเรื่องของเส้นทางคมนาคมและปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือหัวเมืองฝ่ายเหนือ เป็นดินแดนที่อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติประเภทของป่า ซึ่งเป็นที่ต้องการมากของรัฐในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงทำให้หัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นแหล่งผลประโยชน์ที่สำคัญทางเศรษฐกิจของรัฐส่วนกลางในช่วงเวลาดังกล่าว

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ระยะเวลา ๑๕ ปี ภายหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ เป็นช่วงระยะหัวเลี้ยวหัวต่อแห่งการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์บนพื้นฐานวัฒนธรรมทางการเมืองและเศรษฐกิจแบบอยุธยา ความจำเป็นทางเศรษฐกิจทำให้รัฐต้องการเงินตรามาใช้จ่ายในกิจการพระราชอาณาจักรใหม่ เช่น การสร้างเมืองหลวงใหม่ในรูปแบบ "อยุธยา" ตลอดจนการทำสงครามกับรัฐเพื่อนบ้าน จึงทำให้รัฐดำเนินการจัดเก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจในรูปของส่วยและอากร

แต่เนื่องจากรัฐไม่สามารถกระทำได้ในขอบเขตที่กว้างขวางรายได้ของรัฐจึงอยู่ในวงจำกัด ทั้งนี้จะมีผลสืบเนื่องมาจากสภาพเหตุการณ์บ้านเมืองที่ปั่นป่วนวุ่นวายจากภาวะของสงคราม

จากปัจจัยดังกล่าวเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อการควบคุมแรงงานในระบบไพร่ ซึ่งทำให้ระบบดังกล่าวขาดประสิทธิภาพ รัฐจึงหันมาดำเนินนโยบายทางด้านการค้ากับต่างประเทศเพื่อชดเชยรายได้จากภายในประเทศ และเมื่อสภาพเหตุการณ์บ้านเมืองเข้าสู่ภาวะปรกติ การค้าของรัฐก็ยังดำเนินอยู่ เพราะหากำไรให้เจ้านายและขุนนาง

ที่ประกอบการค้าเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะการค้าในรูปแบบสินค้าของป่า ดังนั้นจึงทำให้รัฐ
 กำหนดนโยบายการจัดเก็บผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่เข้มข้นเพิ่มมากขึ้นทั้งการขยาย
 ขอบเขตและเพิ่มปริมาณการเกณฑ์ส่วยและจัดเพิ่มกองส่วยชนิดใหม่ๆ และนอก
 จากนั้นการจัดเก็บผลประโยชน์ในรูปแบบใหม่ของการเก็บภาษี คือ "ระบบเจ้าภาษีนายอากร"
 ในขอบเขตปริมณฑลที่กว้างไกล โดยเฉพาะในบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือซึ่งไม่เคยปรากฏ
 มาก่อน^๕ เพื่อตอบสนองผลประโยชน์ทางด้านการค้าของรัฐ เพราะปรากฏว่ารายได้
 จากภาษีอากรส่วนใหญ่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือได้ถูกนำไปจัดซื้อสินค้าของป่า^๕ เพื่อคอบ
 สอนองการค้าของรัฐ

ดังนั้นบริเวณหัวเมืองฝ่ายเหนือจึงกลายเป็นแหล่งสินค้าของป่าที่ตอบสนองการ
 ค้าของรัฐเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะผลผลิตสินค้าของป่า อาทิเช่น ไม้ซุง ไม้ซอสนัก
 ช้าง ครั่ง เร่ว กระวาน กายาน ยางสน น้ำรัก... ฯลฯ และตลอดจนแร่ธาตุที่มีความ
 สำคัญทางเศรษฐกิจ เช่น ทองคำฝอย เหล็ก และทองแดง เป็นต้น และนอกจากนั้นผล
 ผลิตภาคเกษตรกรรมยังสามารถทำผลประโยชน์ให้แก่รัฐเป็นจำนวนมากในรูปแบบของภาษีอากร
 เช่น ข้าว ป่านใบ ยาสูบ อ้อย ฝ้ายและอื่นๆ

ดังนั้นหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจึงมีความสำคัญต่อรัฐส่วน
 กลางในฐานะหัวเมืองที่ผลิตสินค้าของป่าตอบสนองนโยบายการค้าของรัฐ

การศึกษาที่ผ่านมาเกี่ยวกับภูมิภาคดังกล่าว จะเป็นการศึกษาภาพประวัติศาสตร์
 ในช่วงสมัยรัชกาลที่ ๕ กล่าวคือ การศึกษาของ ศิริวิวัฒน์ นุ้ยเมือง ในหัวข้อเรื่อง

^๕ กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๒๐๕, เลขที่ ๖๕. สารตรา
เจ้าพระยาจักรีถึงพระยากำแพงเพชร เรื่องตั้งคืนน้อยเป็นที่หมื่นเทพ.

^๕ กหข., จกหมายเหตุรัชกาลที่ ๓, จ.ศ. ๑๑๕๘, เลขที่ ๘๓. ใบบอก
เมืองเชียงใหม่ เรื่องส่งไม้ซุงสักเมืองเชียงใหม่.

"การปกครองณฑลพิษณุโลกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๓๗-๒๔๕๓)" และการศึกษาของ นฤมล วัฒนาพานิช ในหัวข้อเรื่อง "ระบบเทศบาลกับผลกระทบต่อสภาพเศรษฐกิจณฑลพิษณุโลก" การศึกษาประวัติศาสตร์ในช่วงเวลาดังกล่าว ภาพประวัติศาสตร์ของหัวเมืองฝ่ายเหนือในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นขาดหายไป ซึ่งทำให้ดูเหมือนว่าเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ ในช่วงเวลาดังกล่าวไม่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของภาพประวัติศาสตร์ในช่วงสมัยหลัง ถึงแม้ว่าจะมีงานการศึกษา ประวัติศาสตร์เกี่ยวกับหัวเมืองฝ่ายเหนือ ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ก็เพียงบทความขนาดย่อยของ สบศึก ศรีสิงห์ ในหัวเรื่อง "ภาชีอากร เมืองเหนือสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น" ซึ่งเป็นเพียงมุมมองที่แคบและจำกัดด้วยหลักฐานในเรื่องของการให้ภาพประวัติศาสตร์หัวเมืองฝ่ายเหนือทางค่านเศรษฐกิจ

ดังนั้นการศึกษาของข้าพเจ้าในหัวข้อเรื่อง "ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๘๔)" จึงเป็นงานชิ้นแรกในการศึกษาประวัติศาสตร์หัวเมืองฝ่ายเหนือ ในค่านเศรษฐกิจโดยละเอียด เพื่อให้ภาพประวัติศาสตร์ที่ต่อเนื่องและเคลื่อนไหว

วัตถุประสงค์ในการวิจัย

จากเหตุผลที่กล่าวมาแล้วข้างต้น วิชยานิพนธ์นี้จึงมุ่งศึกษาถึงความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือ ในช่วงเวลาดังแต่เริ่มสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ปี พ.ศ. ๒๓๒๕ จนถึงปี พ.ศ. ๒๓๘๔ ซึ่งเป็นที่สิ้นสุดแห่งยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยจะพิจารณาในด้านต่อไปนี้

๑. เพื่อศึกษาปัจจัยต่างๆที่ส่งผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในหัวเมืองฝ่ายเหนือ
๒. เพื่อศึกษาการจกเก็บผลประโยชน์ของรัฐที่ส่งผลกระทบต่อไพร่ในหัวเมืองฝ่ายเหนือ

ขอบเขตของการวิจัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้คือการศึกษา ความเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔) อันมีผลสืบเนื่องมาจากนโยบายการค้าของรัฐส่วนกลาง ที่ส่งผลกระทบต่อการจัดเก็บผลประโยชน์ของรัฐ ในส่วนที่ส่งผลกระทบต่อหัวเมืองฝ่ายเหนือ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้คือการศึกษาจะชี้ให้เห็นสภาพการ เปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจ ส่วนปัจจัยอื่นๆ เช่น ทางค่านิยม ศาสนา และการเมืองจะหยิบยกมาประกอบประเด็น ทางด้านเศรษฐกิจ การศึกษาอยู่ในขอบเขตของรัฐในระบบจารีตเท่านั้น มิได้ถือกำหนด จากเขตแดนในแผนที่ปัจจุบันของรัฐ ระบบราชการแบบตะวันตก กังนั้นหลักฐานทาง ประวัติศาสตร์ที่เป็นส่วนหนึ่ง ของอาณาเขตในระบบราชการปัจจุบันจึงมิได้ถือว่าเป็น หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของหัวเมืองฝ่ายเหนือเดิม

วิธีดำเนินการค้นคว้าและวิจัย

การดำเนินการค้นคว้าและวิจัยเรื่อง ความเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจของหัวเมืองฝ่ายเหนือในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔ นี้ ได้ใช้วิธีการ ประวัติศาสตร์ (Historical Approach) ซึ่งมีแนวการพรรณนาความโดยการ วิเคราะห์ (Analytical Description) จากข้อเท็จจริง ซึ่งหลักฐานที่ใช้ประกอบการค้นคว้ามากที่สุดที่เข้าถึงได้ ที่สำคัญคือหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) ซึ่งส่วนใหญ่ได้มาจากหอสมุดแห่งชาติ แผนกเอกสารตัวเขียนอักษรโบราณ ซึ่งเอกสารที่ใช้ในการค้นคว้าส่วนใหญ่เป็นเอกสารตัวเขียนอักษรโบราณตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๓ โดยเฉพาะเอกสารหมู่จดหมายเหตุ และนอกจากนั้นยังได้ใช้พงศาวดารต่างๆ วิทยานิพนธ์ หนังสือ บทความทั้งภาษาไทยและต่างประเทศจากห้องสมุดต่างๆ ตลอดจน การเก็บข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มคนในท้องถิ่นมาเป็นส่วนประกอบในการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

เป็นที่คาดว่าจะช่วยให้องค์กรเห็นพัฒนาการที่ต่อเนื่องและความคลี่คลายทางประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของท้องถิ่นหัวเมืองฝ่ายเหนือ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๔) โดยเฉพาะนโยบายทางการค้าของรัฐส่วนกลางได้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตประเพณีในหัวเมืองฝ่ายเหนือ ที่นำไปสู่ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายในท้องถิ่นดังกล่าว ทั้งในกลุ่มผู้นำและไพร่ ในเวลาต่อมา

อักษรย่อที่ปรากฏในเชิงอรรถและบรรณานุกรม

- กห. หมายถึง กองหอสมุดแห่งชาติ
- หจช. หมายถึง หอจดหมายเหตุแห่งชาติ
- ม. หมายถึง เอกสารกระทรวงมหาดไทย